

СТАРАТА ИСТОРИЯ В СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ (1888--1988)

ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ

Преподаването на историята на Стария свят - на историята на страните на древния Изток, древна Гърция и Рим, започва още от първия (зимен) семестър на учебната 1888/1889 г. и продължава без прекъсване до днес. Това за втората половина на XIX в. е съвсем естествено, тъй като старата история тогава е била една от основните исторически дисциплини във всички европейски университети. Интересът към изучаването на историята, литературата, археологията на Египет, Двуречието, Гърция и Рим е бил много голям и тези десетилетия отбелязват разцвета на посочените научни дисциплини.

И в първата програма на новооткритото Висше училище (всъщност по своя състав и насоченост това е един историко-филологически факултет) при разпределяне на основните учебни дисциплини, по които е трябвало да започне четене на лекции за първия (зимен) семестър на учебната 1888/1889 г., е отбелязано: Исторически клон. 1. История на източните народи. 2. Началата на културата (летен) семестър. 3. Общословенска етнография и диалектология. Този първи курс по древна история е четен от Станимир Станимиров, тогава директор на Софийската мъжка гимназия (от 1886 г.). Той завежда и новооткрития педагогически курс, където чете лекции по история. Те са подготвени, по негов лични данни, на базата на най-известни съвременни руски и френски учени¹. През летния семестър с решение на ръководството на Висшето училище от 8 март 1889 г. на Ст. Станимиров се възлагат и лекции по „гръцка история“².

В оформилия се вече Историко-филологически факултет определена роля играе Димитър Агура (професор от 1894 г.). Той е декан на този факултет през учебната 1898/1899, 1902/1903 г. и чете курс по Всеобща история. Отбелязва се, че е чел курсове по История на Гърция и История на Рим през периода от 1898 до 1911 г., когато е починал³.

Като ректор на Висшето училище в годишния рапорт за учебната 1892/1893 г. проф. Агура прави анализ на начина на преподаването и в предложенията на бъдещото развитие на историята предлага в рамките на специализацията по всеобща история да се оформят отделни катедри по римска история, по гръцка история, по средна, по нова история, по история на цивилизацията, но поради ограничения брой преподаватели това остава като перспектива за бъдещето⁴.

Първият подготвен специалист, който поема четенията по цялостна история на древния свят е Гаврил Илиев Кацаров (роген през 1874 г. в Копревщица)⁵. В периода 1894-1899 г. той следва класическа филология и стара история в Лайпциг. Завършва успешно с докторска дисертация „За преустройството на Фокидския съюз“, написана на латински език.

От 1.IX.1899 до 29.II.1900 г. е учител в Софийската мъжка гимназия. Същевременно чете лекции по Всеобща история в катедрата по история. От 24.XII.1904 до 5.I.1907 г. е извънреден професор по история и археология на източните и класическите народи. По време на студентската стачка през 1907 г. против личния режим на цар Фердинанд проф. Кацаров е солидарен със студентите. Поради това е отстранен от Университета и почти година е отново учител в I софийска мъжка гимназия. От 1.II.1908 г. той се завръща като извънреден професор във Висшето училище, от 18.IX.1910 г. е редовен професор, титуляр на Катедрата по История на класическите и източните народи до пенсионирането си през 1943 г., когато навършва 70 години. Той е бил декан на Историко-филологическия факултет в годините на Първата световна война, 1915-1918 г. През 1921 г. е избран за редовен член на БАН.

Акад. Г. И. Кацаров поставя на сериозна основа четенията по история на стария свят на базата на съвременната историческа наука. Учебници не написва, но от научните му изследвания по проблеми на гръцката и римска история, публикувани в периода 1900-1915 г. се вижда, че той се противопоставя на модернизаторските теории на крупни за времето си историци като Роберт Пьолман, Карл Белох и др., че поддържа много близки връзки с международно известни руски учени като Сергей Жебелъев, Михаил Иванович Ростовцев и др.

Както е характерно за европейските университети по онова време, някои от които проф. Кацаров добре познава, той не чете курсове по цялостната история на Изтока, Гърция и Рим, а лекции по отделни проблеми или в отделни семестри само по една от трите истории.

Някои от проучванията му (прочетени и като лекции), напр. за социалните реформи в Спарта през III в. и за характера на спартанските поземлени и обществени отношения, за въпроси около тълкуване на Атинската държавна уредба от Аристотел, за характера на държавата в Липара и др., и до днес се цитират като важни приноси в общата гръцка история. Лекциите му върху древна Македония са публикувани като

отделна книга - „Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 г. пр. Хр“. (С., 1922).

По запазените „Разписи на лекциите“ могат да се установят следните курсове, четени от проф. Кацаров: История на Гърция, История на елинизма, История на старите източни народи. Политически теории на древността, Август и неговото време, Увод в изучаването на старата история, Римска история, Стара история на Македония, Римска история от времето на Пуническите войни, Римска история от времето на Гракхите, Гръко-персийски войни. Проф. Кацаров провежда и семинари, които са отбелязани в разписите като: Четене и обяснение на историческите паметници. Тези семинари не са водени редовно. Те са отбелязани за учебната 1918/1919 г., за един семестър от учебната 1919/1920 г., един семестър от учебната 1928/1929 г. и по-нататък ежегодно до 1937 г. Един-единствен път този семинар през учебната 1928/1929 г. е бил посветен на: Четене и обяснение на епиграфските паметници.

През две полугодия - летния семестър на 1924/1925 г. и зимния семестър на 1927/1928 г., вместо гръцка и римска история проф. Кацаров е чел лекции върху Старите траки. През това десетилетие той изследва усилено проблемите на тракийската религия и отделни въпроси на политическата история на траките през V--IV в пр.н.е.

В периода 1927/1928 г. проф. Кацаров е ректор на Софийския университет. На тържественото събрание на Университета по случай неговия празник на 8 декември 1927 г. той чете ректорска реч на тема: Македония и Елада във времето на Филип II, където са разгледани въпроси из политическата история и социалните отношения в двете страни през IV в. пр. н.е.⁶

Проф. Кацаров няма асистент и работи сам в катедрата до 1928 г. От 9 април 1928 г. като редовен доцент към ръководената от него катедра се хабилитира Янко Тодоров (роген през 1893 г. в Пещера). От 1933 г. той е извънреден професор, а след пенсионирането на проф. Кацаров през 1943 г. редовен професор по история на източните и класическите народи до смъртта си през 1951 г.⁷

Проф. Я. Тодоров поема главно четенията по римска история и отчасти по история на древния Изток. В разписите са отбелязани следните курсове: Римската империя от Август до епохата на Флавиите, История на Римската империя от 69 до 117 г., Римската империя през II--III в., Римска история от Август до Траян, История на стария Изток, Асировавилонска цивилизация, Социална криза през III в., епохата на Диоклетиан, История на евреите в древността, Август и неговото време, История на културата на елинизма, История на римската императорска епоха, История на Римската република (133--27 г.). За периода 1928--1937 г. е отбелязан само един семинар за: Четене и обяснение на историческите паметници във връзка с ранния принципат. Научноизследователската дейност на проф. Я. Тодоров е насочена към проблемите на историята и културата на Мизия и Тракия през I--III в.

Написал е и монография за тракийските царе от V–IV в.

Хорариумът по стара история е 4 до 6 часа седмично, а след постъпването на проф. Я. Тодоров в катедрата той достига до 10–12 часа.

Проф. Я. Тодоров, както и проф. Г. Кацаров по отношение на съдържанието на своите лекции по гръцка и римска история са под силното влияние на големия руски историк проф. М. И. Ростовцев, емигрирал след 1918 г. в САЩ и приет като професор в Принстънския университет. Двамата организират превеждането и издаването у нас на известния общ труд върху цялостната стара история от проф. М. Ростовцев. Първия том - Изток и Гърция, с предговор от проф. Г. Кацаров излиза у нас през 1932 г., а вторият том - Рим, с предговор от проф. Я. Тодоров през 1937 г. Те по същество изграят ролята и на учебник за студентите през десетилетието до Втората световна война, тъй като други общи учебни пособия по древна история почти липсват на български език. Този труд е с богато фактологическо съдържание, много верни за времето си оценки за политическото развитие и за икономиката на древния свят.

През 1940 г. в катедрата като асистент на акад. Г. Кацаров постъпва Христо Милошев Данов (роген през 1908 г. в Пловдив). Той завършва класическа филология и стара история във Виенския университет. За известно време е доброволен асистент по класическа филология в Катедрата по гръцки език и литература в Историко-филологическия факултет, а след 1938 г. за известно време на щатна длъжност в Народния археологически музей. През 1941 г. е избран за частен нехоноруван доцент в катедрата при акад. Кацаров, а през 1942 г. - за частен хоноруван доцент при същата катедра. Като редовен доцент по стара история се хабилитира в Университета в Скопие през 1943 г. От 1945 г. преминава на работа като редовен доцент по стара история в Историко-филологическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. От 1946 г. вече е професор по стара история⁸.

През 1943 г. акад. Г. И. Кацаров е пенсиониран поради пределна възраст. В катедрата остава проф. Я. Тодоров, който до смъртта си през 1951 г. чете предимно курсове по римска история с много големи фактологически подробности главно в областта на политическата история.

В настъпилите организационно-структурни промени след 9.IX.1944 г. в системата на Историко-филологическия факултет се оформя Катедра по обща история, в която като сектори влизат старата и средновековната история с ръководител проф. Христо Гандев до 1961 г., след това с ръководител проф. Туше Влахов. Това състояние продължава до 1964 г.

През тези години се променя до известна степен и методиката на преподаването, в смисъл че се четат само общи курсове по стара история. Тя се чете вече като част от общата история, като история на докласовото и на робовладелското общество.

В променящите се системи на специализации се четат и отделни спецкурсове, но вече насочени предимно към старата история на Тракия и Черноморието. Проф. Хр. Данов чете и Увод в старата история. Хорариумът по стара история се установява твърдо на 3 часа лекции и 2 часа упражнения в продължение на два семестра - I и II от учебната програма на специалността история. В създаденото задочно обучение по история старата история е включена като основна историческа дисциплина.

В системата на Катедрата по обща история в 1949 г. към сектора по стара история постъпва като асистент Спас Мулешков. През 1950 г. е приет и първият редовен аспирант по стара история - Велизар Велков, с научна насоченост към римската история. На него му бе възложена дисертация из проблематиката на късната античност на Балканския полуостров. През юни 1954 г. той защитава темата „Селото и градът в Тракия и Дакия през IV--V в.“. През учебната 1955/1956 г. е хоноруван асистент по стара история към споменатата катедра.

Поради заболяване на Сп. Мулешков, вече старши преподавател, от учебната 1955/1956 г. проф. Хр. Данов поема всички четения по стара история (обща курсове) за редовни и задочни студенти, за студенти с история втора специалност. Той води и упражненията. Поради липса на щатна бройка В. Велков преминава на работа в Археологическия институт като научен сътрудник в секцията по епиграфика (до 1961 г.).

През 1964 г. Катедрата по обща история се разделя на две катедри: Катедра по нова обща история с ръководител проф. Т. Влахов и Катедра по стара и средновековна обща история с ръководител проф. Хр. Данов, която продължава да съществува и до годината на столетието на Университета⁹.

През 1961 г. Секторът по стара история се комплектува напълно с професор, доцент и асистент. Като редовен доцент идва В. Велков (роден през 1928 г. в София), който се хабилитира през тази година. Като асистент през 1961 г. постъпва и Александър Фол (роден през 1933 г. в София). През 1963 г. защитава дисертация (на свободна аспирантура) на тема „Траките в Италия и в западните провинции на Римската империя I--III в.“.

Проф. Хр. Данов е ръководител на катедрата от 1964 до 1975 г. Тя е в системата на Философско-историческия факултет, а по-късно в обособения се Исторически факултет. През 1969 г. проф. Данов защитава докторат в Ленинградския университет с труда си „Древна Тракия“.

През тези години проф. Хр. Данов чете редовни общ курс по история на стария свят (Изток, Гърция и Рим) за редовни студенти, а доц. В. Велков - същия курс за задочни студенти и за студенти с втора специалност история. Упражненията се водят от Ал. Фол. Проф. Данов води също и отделни спецкурсове като: Антично изворознание и историография на стария свят, Проблемни въпроси из историята на древна Гърция, древен Рим и античната история на северобългарските,

ложноруските и други области, Гръцката колонизация в Източното Средиземноморие. Същевременно от 1964/1965 учебна година доц. В. Велков поема цялото преподаване по стара история в създадения през 1963 г. Висш педагогически институт във Велико Търново, по-късно прераснал във Великотърновски университет „Кирил и Методий“. Там той привлича като асистенти Маргарита Тачева и Владимир Попов, преминали по-късно последователно на работа в Софийския университет.

През 1970 г. доц. В. Велков е избран за редовен професор по стара история с основен профил римска история¹⁰. През 1972 г. Ал. Фол се хабилитира за редовен доцент, а през 1974 г. е вече редовен професор с насоченост към Историята на българските земи в древността и към гръцката история¹¹. През 1973 г. като асистент в катедрата постъпва к.и.н. М. Тачева. През 1978 г. тя се хабилитира като редовен доцент. През учебната 1973/1974 г. в катедрата се включва и к.и.н. ст.н.с. Вл. Попов, който започва да чете лекции по история на древния Изток. Той се хабилитира като редовен доцент по история на стария свят във Великотърновския университет, където от 1972 г. поема цялото преподаване за редовни и задочни студенти.

През 1975 г. проф. Хр. Данов се пенсионира поради пределна възраст и ръководител на Катедрата по стара и средновековна история става проф. Ал. Фол.

В периода 1961--1975 г. постепенно се увеличава броят на специалистите, хабилитирали се в областта на древната история на Изтока, Гърция и Рим и особено на историята на българските земи в древността. Подемът на тракологията доведе и до приемането ѝ като самостоятелна научна дисциплина в системата на специалността история. Тези факти естествено довеждат до отделянето на Катедра по история на българските земи в древността през 1979 г., от 1986 г. преименувана на Катедра по тракология. Ръководител на тази катедра става проф. Ал. Фол и към нея преминават доц. М. Тачева и избраният през 1978 г., асистент Димитър Попов.

От учебната 1979/1980 г. ръководител на Катедрата по стара и средновековна обща история става проф. В. Велков. Към нея в сектора по стара история остават доц. Вл. Попов и избраният през 1979 г. асистент Петър Делев, от 1987 г. кандидат на историческите науки с насоченост към гръцката история. През 1987 г. постъпва като аспирант Искра Генчева с насоченост към римската история.

От 1975 г. настъпват някои промени в общия курс по стара история, който през последните години намалява своя хорариум на 2 часа лекции и 2 часа упражнения. Трите основни съставки - историята на древния Изток, Гърция и Рим, се четат от трима лектори, съответно от доц. Вл. Попов, проф. д-р Ал. Фол и проф. В. Велков. С това се цели да се подобри качеството на преподаването на съответните раздели от по-тесни специалисти. Тъй като не е възможно да се изчете курс по цялата материя, стремежът на отделните лектори е да наблягат на отделни

по-важни проблеми. В рамките на общата специализация на стара и средновековна обща история, в която вече участва и Катедрата по тракология, специални курсове четеше проф. В. Велков: Изворознание и историография на Рим (този специален курс с варианти и с акцентуване на отделни теми той четеше от 1971 г.); също и специален курс по епиграфика (от 1985 г.).

Историята на Стария свят е дисциплина, по която има публикувана учебна (преводна и българска) литература и христоматии с преводи на писмени извори. През 1954 г. е публикувана: Христоматия по стара история, ч. II - Рим, под съставителството на Хр. Данов и Сп. Мулешков. Христоматията (след II изд. само под името на проф. Хр. Данов) е излязла в шест издания. Последното е стереотипно на 5 изд. от 1976 г. и предава на 629 с. в превод основни писмени извори, разкриващи историята на Изтока, Гърция, Рим, както и отделни текстове за Тракия и Черноморието. През 1958 г. е публикуван учебник - История на Стария свят (за учителските институти) от Хр. Данов, Н. Петров, В. Велков (456 с.), излязъл във второ преработено издание през 1963 г.

От руски език са преведени основните университетски курсове: Авдиев, В. И. История на древния Изток, С., 1950; Сергеев В. С. История на древна Гърция. С., 1950; Машкин, Н. А. История на древния Рим, С., 1950 и трите под редакцията на проф. Хр. Данов. Преведен е и учебникът на съветските педагогически институти - История на Стария свят. С., 1953 г., също под редакцията на проф. Данов. Предадени са и по-късно публикувани в СССР учебници, също по трите основни раздела на старата история: История на древния Изток. С., 1974. Авторски колектив, българското издание е под редакцията на доц. Вл. Попов; История на древна Гърция. С., 1974. Авторски колектив, българското издание е под редакцията на проф. В. Велков; История на древния Рим. С. Авторски колектив, българското издание е под редакцията на проф. Хр. Данов.

Историята на Стария свят като научна дисциплина е представена само в СУ „Св. Климент Охридски“. В никой от институтите на БАН не се проучва източната, старогръцката и римската история. В този смисъл и отделните изследвания, засягащи проблеми от древната история, са публикувани и се публикуват само от членове на катедрата през изтеклото столетие. Техният брой е ограничен, тъй като основните научни интереси на малкото специалисти-историци на древността, са били насочени към проблемите на историята на българските земи в древността. В преобладаващата си част обаче тези изследвания винаги са били свързани с мястото на тракийските земи в общата история на античността.

В създадения към Софийския университет през 1983 г. Център за древни езици и култура с ръководител доц. Вл. Попов вече се концентрират млади специалисти в областта на древния Изток. В тази насока това е положително явление, като се има предвид, че до скоро с изключение на доц. Попов нямаше никакви специалисти по тази изключително важна за българската наука дисциплина.

Кадровото развитие на старата история в рамките на Катедрата по стара и средновековна история е ограничено според хорариума на часовете. Той е достатъчен за нуждите на преподаването, но не е достатъчен за развитие на по-широка изследователска дейност. В това отношение изследователската дейност в областта на старата история в България е изостанала и продължава да изостава в сравнение с други страни. В перспектива е поставена задачата катедрата да се развие като сектор, което ще даде възможност да се привлечат повече специалисти, които ще насочат своите усилия към разработване на проблеми от древногръцката и древноримската обща история. Друга основна бъдеща задача на специалистите към катедрата е изработване на оригинален учебник по история на Изтока, Гърция и Рим от български автори за нуждите на университетското образование.

* * *

При започналото реструктуриране на организацията на образованието в Историческия факултет, при което се използват достиженията на европейските университети, специалистите по стара история на Гърция, Рим, Балканския полуостров се обединиха в Институт (с ранг на катедра) по стара история, тракология и палеобалканистика към Историческия факултет. Той се оформи от Катедрата по тракология и от Сектора по стара история при Катедрата по стара и средновековна история през зимния семестър на учебната 1990/1991 г. За ръководител бе избрана проф. д-р Маргарита Тачева.

Б Е Л Е Ж К И

- ¹ Вж. А р н а у д о в, М. История на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през първото му столетие 1888-1938. С., 1939, 55-57.
- ² А р н а у д о в, М. Цит. съч. с. 74.
- ³ Срв. Алманах на СУ „Св. Климент Охридски“. С., 1940, с.3.
- ⁴ Срв. А р н а у д о в, М. Цит. съч. с. 102 сл.
- ⁵ За Г. И. Кацаров срв. Алманах на СУ „Св. Климент Охридски“. С., 1940, с. 274; А л е к с и е - в а, А., В. В е л к о в. Гаврил Илиев Кацаров. Биобиблиография. С., БАН 1953.
- ⁶ Тя е публикувана в Год. СУ. ИФФ. Официален отдел, 1928, 17-36.
- ⁷ Срв. Алманах., с.606.
- ⁸ Срв. Год. СУ. Ист. фак. 77, 1984, № 2, 985 (Изследвания в чест на проф. Христо М. Данов) с. 5 сл. с биобиблиографски данни за него.
- ⁹ Срв. Софийският университет „Св. Климент Охридски“. 9.IX.1944-9.IX.1974. С., 1974, с. 94.
- ¹⁰ Срв. *Thracia antiqua* 5 (Сборник в чест на проф. В. Велков по случай неговата петдесетгодишнина). С., 1980, с.1 сл.; Срв. П о л о в а, П., И. Т о д о р о в. Велизар Велков. Биобиблиография. Велико Търново 1989, с. 17 сл. с биографски данни.
- ¹¹ Срв. *Thracia antiqua* 9 (Сборник в чест на проф. Ал. Фол по случай неговата петдесетгодишнина). С., 1980, с.5 сл. с биобиблиографски данни.